

ТАМКИН БУХОРИЙ ИЖОДИДА ҒАЗАЛ ЖАНРИ ВА УНИНГ ПОЭТИКАСИ

Чориева Меҳриносо Қиёмиддиновна

Филология фанлари бўйича фалсафа доктори, PhD.

Пешку тумани 1 сонли касб-хунар мактаби она тили ва адабиёти фани
ўқитувчиси

Тамкин Бухорийнинг ўз даврида, шоир сифатида танилишида у яратган ғазаллар ҳам асос бўлди десак, хато бўлмас. Чунки, шоирнинг шоирлиги унинг ғазалчиликдаги маҳорати билан белгиланиши ва шундагина девон туза олишга ҳақли эканлиги аруз тизимининг анъанавий талабларидан эканлигининг ўзиёқ, Тамкин девонини юксак савиядаги ғазаллар беаганлигидан дарак беради.

Тамкин ижодида ғазал жанрининг гўзал намуналари учрайди. Шоир ғазалларида асосан анъанавий унсурлар етакчилик қилади. Тамкин ғазалларининг тили соддалиги, ўзига хос ташбеҳларга бойлиги, поэтик воситалардан моҳирона фойдаланганлиги, лисоний унсурларни ўз ўрнида қўллаганлиги ва жонли халқ тилига яқинлиги билан ажралиб туради. Айни пайтда у тасаввуфий адабиёт намуналарини ҳам ўзига хос ҳолда тасвирлаб бера олган. Унинг ғазалларида ошиқона ва орифона, ошиқона ва риндона рух бетакрор ҳолда бириктирилган. Масалан, қуйидаги ғазалга диққат қаратадиган бўлсак:

Абдурахмон Тамкиннинг адабий мероси бой бўлишига қарамай, уларнинг етиб келган ва ҳозирги кунда қўлга теккани камроқдир. Маълумки, Абдурахмон Тамкин ўтмиш адабиётида катта мавқе эгаллаган лирик жанрларда асар яратган. Аммо уларнинг фақат бир девонга жамлангани ҳозирча номаълум ва бу девон ҳали илмий муомалага киритилгани йўқ. Лекин турли баёз ва тўпламларда Абдурахмон Тамкиннинг ғазал ва мухаммаслари, қасида ва мусаддаслари, қитъа ва фардлари, рубоий ва маснавийлари учраб туради. Бизнингча булар шоир лирик меросининг ҳаммаси эмас. Шунга қарамай, етиб келган лирик мерос Тамкиннинг нозиктаб шоирлигидан, кучли қаламкашлардан эканлигидан далолат бера олади.

Қайд қилинганидек, Абдурахмон Тамкин энг аввал лирик шоирдир. Тамкин шоир сифатида қалам тебратган вақтда Ўрта Осиёнинг турли жойларида яшаб ижод этган шоирларнинг асарлари ҳам кенг тарқалган эди. Шу нуқтаи назардан қараганда, шоир Тамкин ҳам, бир томондан, ўқиш-ўрганиш натижасида

Ўзбек ва қўшни халқлар адабиётидаги илғор анъаналарни қўллаб-қувватлаб, турли жанрлардаги лирик шеърларни яратган бўлса, иккинчи томондан, замонасининг пешқадам шоирлари каби ўз шеърларига яшаётган давр руҳини, нафасини олиб кириб, асарлари билан ўша замон бадиий биографиясининг бир саҳифасини ёзишга ҳисса қўша олди.

Шоирнинг қўлимиздаги маълум асарлари шундан далолат берадики, Тамкин умумбашарий характерга эга бўлган ишқ ва ишқий кайфиятлар, инсон ва инсонийлик, адолат ва саҳийлик ҳақида сўз юритиш билан бирга замона носозлиги, ундаги адолатсизлик, дағаллик, қўполлик, инсон шахсиятини камситувчилик, зулм ва золимликдан фignon чеккан, ундан норозилигини ифода этган. Бу икки катта мавзунинг (ишқий ва инсонийлик ҳамда замонадан норозилик) бир – бирига қоришиб кетиши фонида лирик қаҳрамон хусусиятлари ҳам, шоирнинг қарама-қарши кечинмалари ҳам намоён бўлаверади.

Тамкин инсоннинг олийжаноб фазилатлари бўлмиш ишқ ва ишқий кечинмаларни қаламга олади. Албатта, бу жараёнда у ўзидан олдин ўтган ва замондошлари бўлган шоирлар сингари ошиқ ва маъшуканинг турли ҳолатларини, ошиқнинг садоқатию маъшуканинг зулмкорлигини, шому ҳижрон машаққатию висол онларининг хурсандчилигини, маъшуканинг ўтлуғ оҳлари, хаста кўнгли, дарду алам ўтида куйган жони ва ҳоказоларни бадиият қонунлари асосида тасвирлайди.

Хуллас, Тамкин лирикасидаги, маъшуқа бир томондан, анъанавий маъшуқа хусусиятларини ўзида акс эттирса, иккинчи томондан, ўз замонасида яшовчи реал киши сифатида ҳам гавдаланади.

Тамкин ўз лирикасида ана шу қаҳрамонларнинг висол ва фироқ чоғидаги кайфиятлари ва кечинмаларини тасвирлайди.

Абдурахмон Тамкин ўзининг лирикасида адолатли тузим ва одил ҳукмрон идеалидан келиб чиқиб, адолатсизликни ва золимларни қоралайди; юксак фазилатли инсон идеалини улуғлаб, паст ва ярамас махлуқлардан нафратланади, висол тонгини кўмса, ҳижрон, фироқларни қарғайди, уларни ҳақиқий ошиқ, идеал инсон учун зиндон ва қотил деб билади.

Тамкиннинг қўлимиздаги меросидан равшанки, у лирик поэзиянинг қайси бир жанрига – ғазал, мухаммас, мусаддас, қитъа рубоий, фард, маснавий ва бошқаларга мурожаат этмасин, уларда ўзининг шоирлик маҳоратини намоёйиш этишга интилади. Хусусан унинг ишқий мавзудаги ғазалларида истихроҷ, саж санъатлари кўпроқ учраса, ижтимоий мавзудаги асарларида эса тазод, такрор, саж санъатларидан кўпроқ фойдаланиши сезилади. Баъзан эса айрим санъатлар, жумладан, истихроҷ ҳаддан ортиқ ишлатилгани туфайли ғазалда шахсий

хусусиятлар устунлик қилиб қолади, тушунилиши қийин муаммо ва сўзлар майдонга келади. Бундай ҳолат шоирнинг форсий тилдаги шеърларида кўпроқ намоён бўлади. Эҳтимол, бундай ҳолат шоир лирикасининг яъни ижодининг зиддиятлар билан тўлалиги маҳсули бўлиши билан боғлиқдир. Умуман олганда, Тамкин мазмун ва шакл бирлиги масаласига, сўз таносибига алоҳида эътибор беради, ўздан олдин ўтган сўз санъаткорлари – Саъдий, Ҳофиз, Навоий, Фузулий ва замондошлари ижодий маҳорат мактабининг истеъдодли талабаси сифатида кўринишга ҳаракат қилади, ўшалар каби икки тилда шеърлар битирилади (Фузулийга издошлик сифатида ҳатто уч тилда ижод қилишга уринади), гўзал сифатлашлар яратади, халқ ибора ва мақолларини ўрнида ишлатади, хуллас, ўйноқи ва равон асарлар битириш учун қалам тебратади ва уларда ўз руҳини намоён этади.

Замондош ижодкорлар каби Тамкин ҳам ғазалдан ғазалга кўчгани сайин яқпораликка урғу беради. Айниқса, унинг қиёсий девонида зикри ўтган тузилиш (композиция) асосида ижод этган ғазаллари бисёр. Масалан, қуйидаги ғазалда ҳам шоирнинг лирик қаҳрамони ёрнинг гўзаллигини турли воситалар ила мадҳ этади, шу гўзалликдан баҳра олиш, висол жомини ичишни орзу қилади:

Даҳани танги ту аз писта шакар мерезад
 Писта аз ҳуққайи ёқут гуҳар мерезад.
 Холи ҳиндуйи туро майл ба тасхири дил аст,
 Бар сарам оташ аз он анбари тар мерезад.
 Гўйиё ғунча зи лаъли ту хабар мегўяд,
 Ки сабо дар даҳанаш хурдаи зар мерезад.
 Рангу рўят чу маро пеши назар меояд,
 Ашкам омехта бо хуни чигар мерезад.
 Чашмайи Тамкин ба умед, ки ту ногаҳ гузарй,
 Дурру ёқут ба ҳар роҳгузар мерезад.

Мазмуни: Тор оғизчанг шакар тўкиладиган пистадек, Писта ёқут тўла ҳуққадан (икки томони чиройли боғланган ҳамёнча) гавҳар тўкади.// Сенинг ҳинду холинг менинг дилим забт этишга майл кўрсатди, Бошимга ўша намланган анбардан оташ ёғилади.// Ғунча оғзидаги заррин доначаларни шамол таъсири туфайли тўкилишидан гўёки улар сенинг оғизчангга зар доначаларини етказди.// Сенинг юзинг ранги хаёлимни банд этиб, Кўз ёшларим сизилиб, гўё жигар қони билан қоришиқ тўкилади.// Тамкин кўзи умид билан йўлга боқади, аммо Ҳижрон азобидан оққан кўз ёшларим гўё ҳар бир йўловчининг устидан дуру ёқутдай ёғилади.//

Шоирнинг тўла матнини кўчирганимиз яқпора ғазали мисраларида ажиб бир манзара назарга ташланади. Матлаъда маъшуканинг оғзи ярим очик пистага ўхшатилади. Писта ичидаги мағз эса шакарга (маъшуканинг обдор лабига) қиёсланади. Яъни, маъшуканинг ғунча мисол лаби оби ҳайвон маҳзанидир. Иккинчи байтда эса яна маъшуканинг ҳинду холи ва у уйғотади таассурот, ундан тараладиган хушбўй ҳид каби лавҳалар бадиий ифодасини топган. Учинчи байтда эса яна маъшуканинг лаби таърифига қайтилади. У оддий лаб эмас, лаъл (ранг ва қиймат) га ўхшатилади. Яъни ўша қизил ва митти оғизча зар ҳуккага нисбат берилади. Ана шу изчилликка риоя этиш ғазал мақтаъсига қадар давом этади.

Ғазалнинг яна бир кўзга кўришиб турадиган хусусияти унда шоир тахаллусининг қўлланилишида намоён бўлади. Тахаллус, кўпинча, ғазалнинг мақтаъсида келтирилади. Баъзан, тахаллусни ғазалнинг қайси ўрнида ишлатилиши тасодифий ҳол бўлмай, мантиққа узвий алоқадор ҳисобланади. Бошқача айтганда ғазал сатрлари бағрида келган мазмун тақозосига кўра тахаллуснинг ўрни ўзгариши мумкин. Тамкин ўз ғазалларида тахаллуснинг ишлатилиши анъанавий бўлиб, аксарият ҳолларда ғазалнинг мақтаъсида келади.